

Rudolph Agricola, *Letters*, A. van der Laan, F. Akkerman, ed. (Bibliotheca latinitatis novae IV, Medieval and Renaissance texts and studies. Neo-Latin texts and Translations CCXVI; Assen: Van Gorcum, Tempe, AZ: Arizona center for Medieval and Renaissance studies, 2002, xi + 435 blz., ISBN 90 232 3808 7).

Deze publicatie omvat de nu bekende correspondentie van Rudolf Agricola (1444-1485): 51 brieven van zijn hand en 4 brieven aan hem gericht. De heldere inleiding beschrijft het leven van de haast altijd door Europa reizende humanist, zijn briefwisseling en zijn correspondenten, het karakter en de taal van de brieven. Dan wordt uiteengezet op welke wijze de brieven hier zijn uitgegeven. Daarop volgt een uitvoerige beschrijving van de 17 handschriften en de 15 gedrukte bronnen waarin de verschillende brieven te vinden zijn.

De bladzijden 61 t/m 265 geven vervolgens de tekst van de brieven in Latijn en Engelse vertaling. Op de linkerpagina's staan de Latijnse briefteksten, ingeleid dooreen beschrijving van de vindplaatsen. Autografen zijn niet gevonden, maar de *editores* proberen de briefteksten zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren. De indeling van de brieven in paragrafen en de interpunctie komen helemaal voor hun rekening. Voor de Griekse passages is de orthografie gemoderniseerd, maar voor het Latijn houdt men vast aan de oorspronkelijke schrijfwijze, afgezien van het gebruik van accenttekens. Onder de teksten een beknopt bronnenapparaat, en een kritisch apparaat met de belangrijkste tekstvarianten en de emendaties van de uitgevers.

De Engelse vertaling staat op de rechterbladzijden en volgt het Latijn zin voor zin. Er is geen enkele poging gedaan het virtueuze van Agricola's Latijnse stijl nabij te komen. De vertaling is vooral bedoeld als een hulpmiddel voor een goed verstaan van de brieven. Als je het mooie, heldere, voor Agricola's tijd 'moderne' maar natuurlijk op klassieke leest geschoeide Latijn van de brieven vergelijkt met de Engelse vertaling, krijg je respect voor het prettig leesbare Engels dat de Latijnse tekst zeer nauwgezet weergeeft.

De brieven, geschreven tussen juli 1469 en december 1485, geven een goed beeld van het leven van Agricola en van zijn contacten met Noord-Nederlandse en Duitse humanisten, mannen als Alexander Hegius, Adolf Occo, Dietrich von Plieningen en Johann Reuchlin. Het zijn meestal zeer persoonlijke, zorgvuldig gestileerde brieven, met voor haast iedere correspondent een eigen toon en kleur. Het meest voorkomende thema is de vriendschap, maar er is ook vaak sprake van de studie van de talen Latijn, Grieks en Hebreeuws, van boeken en bibliotheken, van studieuze plannen. Agricola zingt de lof van het Italiaanse humanisme, met de wens dat dat ook eens boven de Alpen tot bloei mag komen. De brieven gaan echter eveneens over liefde en huwelijk, familieaangelegenheden en persoonlijke zaken, maar nooit over geloof en godsdienst.

Na de teksten geven de bladzijden 267 t/m 383 voor elke brief een reeks zeer informatieve aantekeningen. Ze gaan over zowel de filologische als de historische aspecten van Agricola's briefwisseling. Deze noten geven een schat aan informatie. De genoemde personen, gebeurtenissen en citaten worden thuisgebracht en van commentaar voorzien, en er komen niet zelden echt verrassende zaken te voorschijn. Naar volledigheid is echter niet gestreefd. Iedere poging naar perfectie, schrijven de *editores*, zou maken dat men eindeloos was blijven schaven en vijlen, en dat de publicatie alsmat vooruit was geschoven.

Het boek bevat nog een aantal appendices: overzichtelijke lijsten afkortingen van primaire en secundaire bronnen; een uitgebreide bibliografie, *index nominum* en index van besproken Latijnse en Griekse woorden en woordcombinaties (waaronder spreekwoorden); een glossarium van in de brieven voorkomende afwijkingen van klassiek Latijn, index van citaten en toespe-

lingen, overzicht van in ritmisch proza geschreven slotformules, en lijst van minder belangrijke varianten; afsluitend een index van de brieven met correspondent en datum (die vaak slechts bij benadering kan worden gegeven).

Mijn enige punt van kritiek betreft de *index nominum*. Die geeft alle namen die voorkomen in inleiding en brieven, maar jammer genoeg wordt ook hier weer een 'reasoned and comprehensive selection' gemaakt van de namen die in de aantekeningen voorkomen, en als een naam in een brief voorkomt, wordt zeker niet naar de bijbehorende noten verwezen. Dat namen van moderne auteurs niet zijn opgenomen, is normaal, maar waarom niet gewoon alle andere namen, waar ook te vinden in dit rijke boek, vermeld? Een prachtige uitgave als deze functioneert ook als naslagwerk, en dan kan zo'n index beter te veel dan te weinig geven!

Het was de hoogleraar E. H. Waterbolk die indertijd het brievenmateriaal begon te verzamelen. Zijn collega Akkerman ging met dat materiaal verder aan het werk, in het kader van de groeiende belangstelling voor het vroege humanisme in Groningen en verre omstreken. Van der Laan promoveerde op het Neo-Latijn van de noordelijke humanisten, en bereidde deze brieveneditie voor, die hij samen met Akkerman voltooide. Universitaire samenwerking met een prachtig resultaat!

C. S. M. Rademaker

I. Bejczy, *Erasmus and the Middle Ages. The historical consciousness of a christian humanist* (Brill's Studies in Intellectual History CVI; Leiden, Boston, Keulen: Brill, etc., 2001, xvii + 202 blz., €63,-, ISBN 90 04 12218 4).

Niemand hecht meer geloof aan de stelling dat het humanisme zomaar als een konijn uit de hoed van de Renaissance gesprongen kwam. In de laatste decennia is er veel aandacht geweest voor wat Walter Ullmann eens de middeleeuwse grondslagen van het humanisme noemde. Tevens is de houding van enkele humanisten ten opzichte van de Middeleeuwen onderzocht. Dan blijkt dat er naast een meestal kritisch getoonzette belangstelling voor het recente verleden zeker ook appreciatie van aspecten ervan te bespeuren is. Het beeld van de humanist die sinds Petrarca de Middeleeuwen als een duistere periode tussen de Oudheid en de eigen tijd veracht, is dan wel vertrouwd, maar het klopt niet meer helemaal. Opvallend is daarbij, dat humanisten heel nuchter met de Middeleeuwen wisten om te gaan wanneer het zaak was een (politiek of ook religieus) standpunt te verdedigen of een of andere contemporaine ontwikkeling een historische grond te verschaffen.

Bejczy behandelt in zijn boek Erasmus' houding ten opzichte van de Middeleeuwen, of, liever gezegd, van het verleden, recent en minder recent. De auteur is de eerste om toe te geven — en ook toe te lichten — dat het schier onmogelijk is Erasmus' beeld van de Middeleeuwen te reconstrueren. Daarvoor zou in de eerste plaats inzicht in diens historisch bewustzijn nodig zijn. Daar Erasmus geen historicus in de moderne zin was, heeft hij hier natuurlijk nooit expliciet over geschreven. In de tweede plaats heeft hij zich nooit veel bekommerd om de Middeleeuwen als een welomschreven tijdperk der geschiedenis. En ten slotte is het de vraag of, en zo ja, in hoeverre er bij humanisten in het algemeen sprake is van een modern historisch besef. Desondanks heeft Peter G. Bietenholz in *History and Biography in the Work of Erasmus of Rotterdam* (Genève, 1966) al eerder een poging gewaagd om over de grote humanist en zijn opvattingen over de geschiedenis te schrijven. Diens subtiele argumenten zijn bij Bejczy niet of nauwelijks terug te vinden. Deze wil de vraag van Erasmus' historisch bewustzijn op een